

ИССЛЕДОВАНИЯ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ

К. М. Василенка, В. В. Рынгевич

МОЎНАЯ АСОБА ГАННЫ КАРЭНІНАЙ
У ЛІТАРАТУРНЫМ ДЫСКУРСЕ І КІНАДЫСКУРСЕ

В статье представлены результаты анализа вербально-семантического уровня языковой личности Анны Карениной в одноименном романе Л. Н. Толстого и его экранизации (1967). В обоих типах дискурса установлено преимущественное использование героиней местоимений. В кинодискурсе выявлено количественное преимущество глаголов над существительными не только по общему числу употреблений, но и по количеству позиций. При этом в кинодискурсе представлены все семантические поля, входящие в состав выделенных в лексиконе языковой личности макроклассов, со значительной разницей в количестве позиций, однако с сохранением общей динамики употребления лексем.

Сучаснае мовазнаўства характарызуецца агульнай камунікатыўна-дыскурсіўнай накіраванасцю, пры гэтым дыскурс разглядаецца як «маўленне, “пагружанае ў жыццё”» [1, с. 137] (тут і далей пераклад наш. – К. В., В. Р.), як «складаная камунікатыўная з’ява, якая ўключае сацыяльны кантэкст, які дае ўяўленне як пра ўдзельнікаў камунікацыі (і іх характарыстыкі), так і пра працэсы вытворчасці і ўспрымання паведамленняў» [2, с. 113].

Такім чынам, у апошнія дзесяцігоддзі інтарэс лінгвістаў пераклучыўся з пытанняў функцыянавання моўных адзінак на характарыстыкі, звязаныя з сацыякультурным кантэкстам і асобай моўцы. У Ю. С. Сцяпанавы знаходзім: «Новая парадыгма [...] паставіла ў цэнтр увагі каардынату “Я”, разглядаючы яе як неабходную аснову для ўсяго астатняга. На каардынаце “Я” грунтуецца аналіз больш агульнага і настолькі ж важнага для гэтай парадыгмы паняцця суб’екта» [3, с. 217].

Вывучэнню феномена моўнай асобы прысвечана дастатковая колькасць даследаванняў (гл. працы Г. І. Богіна, М. Д. Голева, Г. У. Калшанскага, Ю. М. Каравулава, У. І. Карасіка, І. Э. Клюканавы і інш.), якія заснаваны на разуменні мовы як неад’емнага кампанента індывідуальнасці [4, с. 9], спрыяючага разуменню чалавека. Так, Г. І. Богін разглядаў моўную асобу як чалавека «з пункту гледжання яго гатоўнасці ўтвараць маўленчыя ўчынкі» [5, с. 3], г.зн. асоба разглядалася не толькі праз яе веданне мовы, але і праз «тое, што яна можа з мовай рабіць» [Там жа]. Пазней Ю. М. Каравулавым было дадзена яе вызначэнне як «асобы, адлюстраванай у мове (тэкстах) і праз мову, асобы, рэканструяванай у асноўных сваіх рысах на базе моўных сродкаў» [6, с. 38].

Відавочна, што аналіз моўнай асобы не можа быць праведзены без уліку пэўных дыскурсіўных умоў. У фокусе нашай работы моўная асоба знаходзіцца ў літаратурным дыскурсе, пад якім мы, разам з У. І. Карасікам, разумеем «тэкст, пагружаны ў сітуацыю зносін», які дапускае «мноства вымярэнняў» і ўзаемадапаўняльных падыходаў у вывучэнні [7, с. 5–6], і кінадыскурсе, пад якім мы, разам з А. М. Зарэцкай, разумеем «звязны тэкст, які з’яўляецца вербальным кампанентам фільма, у сукупнасці з невербальнымі кампанентамі – аўдыявізуальнымі радамі гэтага фільма і іншымі значнымі для сэнсавай завершанасці фільма экстралінгвістычнымі фактарамі, г.зн. крэалізаваным ўтварэннем, якое валодае ўласцівасцямі цэласнасці, звязнасці, інфарматыўнасці, камунікатыўна-прагматычнай накіраванасці, медыйнасці і створана калектыўна дыферэнцыяваным аўтарам для прагляду рэцыпіентам паведамлення (кінагледачом)» [8, с. 32].

Ю. М. Каравулаў прапануе наступную мадэль моўнай асобы, якая ўключае ў сябе тры ўзроўні:

- 1) вербальна-семантычны, аналіз якога дазваляе выявіць фармальныя сродкі, маючыя пэўныя значэнні;
- 2) кагнітыўны, які ахоплівае інтэлектуальную сферу асобы і дазваляе атрымаць выхад да ведаў, свядомасці і працэсаў пазнання чалавека;
- 3) прагматычны, які ўключае ў сябе мэты, матывы, інтарэсы, устаноўкі і намеры моўнай асобы. Аналіз дадзенага ўзроўня характарызуецца не столькі вывучэннем і ацэньваннем маўленчай дзейнасці, колькі імкненнем да асэнсавання рэальнай дзейнасці асобы ў свеце [6, с. 48–57].

У дадзеным артыкуле прадстаўлены аналіз першага, вербальна-семантычнага, узроўню моўнай асобы Ганны Карэнінай на матэрыяле аднайменнага рамана Л. М. Талстога і яго экранізацыі (1967).

У аснове класіфікацыі выбаркі ляжыць падыход, прапанаваны аўтарамі «Рускага семантычнага слоўніка», паводле якога ўвесь слоўнікавы склад дзеліцца на чатыры асноўных макракласы. Пры аналізе ўлічваліся першыя два: словы ўказальныя («слова указующие») і словы, якія называюць («слова именующие»), ці словы «за лексічнымі значэннямі якіх стаіць паняцце пра прадмет, прыкмету, стан ці працэс» [9, с. 7]. За межамі класіфікацыі засталіся словы «ўласна-злучныя» («собственно-связующие») і шэраг онімаў – уласных імёнаў персанажаў рамана. Словы, што называюць, мы, услед за Л. М. Чурылінай, якая разглядала моўную асобу Пятра Верхавенскага ў рамане Ф. М. Дастаеўскага [10], з некаторымі зменамі падзялілі на некалькі макракласаў: словы ўказальныя (займеннікі), словы, якія называюць прадмет (назоўнікі); словы, якія называюць працэсуальную прыкмету (дзеясловы), тыя, што называюць непрацэсуальную прыкмету (прыметнікі, а таксама прыслоўі і прэдыкатывы).

У нашай табліцы прадстаўлены дадзеныя, якія адлюстроўваюць колькасць пазіцый і ўжыванняў выдзеленых макракласаў у індывідуальным лексіконе Ганны Карэнінай у мастацкім творы і яго экранізацыі.

Індывідуальны лексікон Ганны Карэнінай
у аднайменным рамане Л. М. Талстога і яго экранізацыі

Макраклас	Колькасць пазіцый / агульная колькасць ужыванняў	
	літаратурны дыкурс	кінадыкурс
Словы ўказальныя (займеннікі)	52 / 2 843	38 / 686
Словы, якія называюць прадмет (назоўнікі)	483 / 1 305	146 / 252
Словы, якія называюць працэсуальную прыкмету (дзеясловы)	415 / 2 357	173 / 594
Словы, якія называюць непрацэсуальную прыкмету (прыметнікі)	235 / 607	71 / 114
Словы, якія называюць непрацэсуальную прыкмету (прыслоўі і прэдыкатывы)	166 / 1 227	67 / 193
Усяго	1 351 / 8 339	495 / 1 839

Разгледзім падрабязней асаблівасці індывідуальнага лексікона гераіні ў літаратурным дыкурсе і кінадыкурсе.

У суб'ектнай сферы літаратурнага дыкурсу «Ганна Карэніна» было вылучана 57 дыкурсных аб'ектаў, у якіх гераіня толькі ў сваіх думках звяртаецца да якога-небудзь адрасата (унутраны дыкурс), 9 дыкурсных фрагментаў пададзены ў пісьмовым фармаце (запіскі, лісты), астатнія фрагменты належаць да простых выказванняў гераіні (яе знешні дыкурс).

Індывідуальны лексікон гераіні, складзены на аснове суцэльнай выбаркі ў межах дыкурсных фрагментаў, уключае 1 351 пазіцыю. Агульная колькасць адзінак слоўніка Ганны Карэнінай дазваляе аднесці літаратурную гераіню, паводле эксперыментальных назіранняў Ю. М. Каравулава, да «сярэдняй моўнай асобы», якая для актыўнай штодзённай камунікацыі выкарыстоўвае каля 2 тысяч слоў, што спрыяюць «разуменню ўсяго багацця рускай мовы, а значыць, узаемадзеянню яе індывідуальнай сеткі з усякай іншай індывідуальнай сеткай» [6, с. 247].

Разгледзім падрабязней выдзеленыя ў лексіконе гераіні макракласы і семантычныя палі, якія ўваходзяць у іх склад.

1. Словы ўказальныя (займеннікі). Дадзены макраклас рэпрэзентаваны 52 пазіцыямі і складаецца з 2 семантычных палёў:

- «Указанне на прадмет» – 27 пазіцый;
- «Указанне на непрацэсуальную прыкмету» – 25 пазіцый.

2. Словы, якія называюць прадмет (назоўнікі). Дадзены макраклас рэпрэзентаваны 483 пазіцыямі і складаецца з 5 семантычных палёў:

- «Канкрэтны прадмет: усё жывое» – 99 пазіцый;
- «Канкрэтны прадмет: рэчы» – 84 пазіцыі;
- «Прыродныя з'явы, стыхіі» – 5 пазіцый;

- «Абстрактныя паняцці: з’явы, сітуацыі, падзеі» – 286 пазіцый;
- «Геаграфічныя аб’екты» – 9 пазіцый.

3. Словы, якія называюць працэсуальную прыкмету (дзеясловы).

Дадзены макраклас рэпрэзентаваны 415 пазіцыямі і складаецца з 3 семантычных палёў:

- «Дзеянне і дзейнасць» – 263 пазіцыі;
- «Быццё, стан, якасць» – 76 пазіцый;
- «Адносіны» – 76 пазіцый.

4. Словы, якія называюць непрацэсуальную прыкмету (прыметнікі).

Дадзены макраклас рэпрэзентаваны 235 пазіцыямі і складаецца з 6 семантычных палёў:

- «Інтэлектуальная ацэнка» – 12 пазіцый;
- «Маральна-этычная ацэнка» – 124 пазіцыі;
- «Ацэнка якаснай прыкметы» – 55 пазіцый;
- «Утылітарная ацэнка» – 12 пазіцый;
- «Ацэнка фізіялагічнага стану» – 14 пазіцый;
- «Ацэнка прамежкаў часу» – 18 пазіцый.

5. Словы, якія называюць непрацэсуальную прыкмету (прыслоўі і прэдыкатывы). Дадзены макраклас рэпрэзентаваны 166 пазіцыямі і складаецца з 9 семантычных палёў:

- «Спосаб дзеяння» – 18 пазіцый;
- «Час» – 37 пазіцый;
- «Месца» – 23 пазіцыі;
- «Мера і ступень» – 20 пазіцый;
- «Якасць» – 45 пазіцый;
- «Прычына» – 7 пазіцый;
- «Мэта» – 1 пазіцыя;
- «Сукупнасць» – 4 пазіцыі;
- «Мадальнасць» – 11 пазіцый.

Такім чынам, аналіз першага, вербальна-семантычнага, узроўню моўнай асобы Ганны Карэнінай на матэрыяле аднайменнага рамана Л. М. Талстога паказаў, што ў лексіконе гераіні па пазіцыях пераважаюць назоўнікі і дзеясловы, са значнай перавагай апошніх па колькасці ўжыванняў (483 пазіцыі назоўнікаў з агульнай колькасцю ўжыванняў 1 305 і 415 пазіцый дзеясловаў з агульнай колькасцю ўжыванняў 2 357). Пры гэтым найбольшая агульная колькасць ужыванняў зафіксавана ў слоў указальных – 2 843, нягледзячы на адносна невысокую колькасць пазіцый – 52.

У адрозненне ад літаратурнага дыскурсу ў суб’ектнай сферы **кінадыскурсу** «Ганна Карэніна» былі выдзелены толькі 3 дыкурсныя аб’екты, у якіх гераіня не звяртаецца да якога-небудзь адрасата (унутраны дыкурс; параўн.: у літаратурным – 57 аб’ектаў), 3 дыкурсныя фрагменты пададзены ў пісьмовым фармаце (у літаратурным – 9 аб’ектаў), астатнія фрагменты належаць да простых выказванняў гераіні (яе знешні дыкурс). Такая розніца палкам тлумачыцца спецыфікай кінадыскурсу.

Індывідуальны лексікон гераіні ў кінадыскурсе быў таксама складзены на аснове суцэльнай выбаркі ў межах дыскурсных фрагментаў і саставіў 495 пазіцый. Ён рэпрэзэнтаваны аналагічнымі макракласамі і семантычнымі палямі ў іх складзе:

1. Словы ўказальныя (займеннікі). Дадзены макраклас рэпрэзэнтаваны 38 пазіцыямі і складаецца з 2 семантычных палёў:

- «Указанне на прадмет» – 20 пазіцый;
- «Указанне на непрацэсуальную прыкмету» – 18 пазіцый.

2. Словы, якія называюць прадмет (назоўнікі). Дадзены макраклас рэпрэзэнтаваны 146 пазіцыямі і складаецца з 5 семантычных палёў:

- «Канкрэтны прадмет: усё жывое» – 29 пазіцый;
- «Канкрэтны прадмет: рэчы» – 18 пазіцый;
- «Прыродныя з’явы, стыхіі» – 3 пазіцыі;
- «Абстрактныя паняцці: з’явы, сітуацыі, падзеі» – 93 пазіцыі;
- «Геаграфічныя аб’екты» – 3 пазіцыі.

3. Словы, якія называюць працэсуальную прыкмету (дзеясловы). Дадзены макраклас рэпрэзэнтаваны 173 пазіцыямі і складаецца з 3 семантычных палёў:

- «Дзеянне і дзейнасць» – 110 пазіцый;
- «Быццё, стан, якасць» – 33 пазіцыі;
- «Адносіны» – 30 пазіцый.

4. Словы, якія называюць непрацэсуальную прыкмету (прыметнікі). Дадзены макраклас рэпрэзэнтаваны 71 пазіцыяй і складаецца з 6 семантычных палёў:

- «Інтэлектуальная ацэнка» – 1 пазіцыя;
- «Маральна-этычная ацэнка» – 34 пазіцыі;
- «Ацэнка якаснай прыкметы» – 22 пазіцыі;
- «Утылітарная ацэнка» – 2 пазіцыі;
- «Ацэнка фізіялагічнага стану» – 8 пазіцый;
- «Ацэнка прамежкаў часу» – 4 пазіцыі.

5. Словы, якія называюць непрацэсуальную прыкмету (прыслоўі і прэдыкатывы). Дадзены макраклас рэпрэзэнтаваны 67 пазіцыямі і складаецца з 9 семантычных палёў:

- «Спосаб дзеяння» – 4 пазіцыі;
- «Час» – 18 пазіцый;
- «Месца» – 9 пазіцый;
- «Мера і ступень» – 11 пазіцый;
- «Якасць» – 15 пазіцый;
- «Прычына» – 3 пазіцыі;
- «Мэта» – 1 пазіцыя;
- «Сукупнасць» – 1 пазіцыя;
- «Мадальнасць» – 5 пазіцый.

Такім чынам, падчас аналізу вербальна-семантычнага ўзроўню моўнай асобы Ганны Карэнінай у фільме, як і ў мастацкім творы, была выяўлена перавага указальных слоў (686 ужыванняў) над дзеясловамі (594 ужыванні) і назоўнікамі (252 ужыванні), што можа быць растлумачана тым, што найменшкі ўяўляюць сабой «вербальныя сродкі эксілікацыі элементаў у тэксте, праз якія мадэлюецца камунікатыўная сітуацыя і якія прынцыпова не вербалізуюцца ў натуральных умовах» [10, с. 25], а, па справядлівай заўвазе Л. М. Чурылінай, «нават “адлюстраванае” гутарковае маўленне ў ідэале імкнецца ў пэўнай меры да падабенства з рэальным гутарковым маўленнем, што вызначае ролю асяроддзя ў рамках тэкставых фрагментаў з простаю мовай» [Там жа]. Аднак у адрозненне ад мастацкага тэксту ў фільме можна прасачыць колькасную перавагу дзеяслоўных формаў над назоўнікамі не толькі па агульнай колькасці ўжыванняў, але і па колькасці пазіцый (173 пазіцыі дзеясловаў і 146 пазіцый назоўнікаў), што можа быць звязана са спецыфікай кінадыскурсу, у якім дзеянне павінна разгортвацца за вельмі абмежаваны прамежак часу.

Пры гэтым важна, што ў кінадыскурсе, як і ў літаратурным дыскурсе, рэпрэзентаваны ўсе семантычныя палі вылучаных макракласаў. Аднак варта адзначыць істотную розніцу ў колькасці пазіцый амаль усіх семантычных палёў (напрыклад, семантычнае поле «Указанне на непрацэсуальную прыкмету» прадстаўлена 25 пазіцыямі ў літаратурным дыскурсе і 18 пазіцыямі ў кінадыскурсе), а таксама ў колькасці мікракласаў, на якія падзяляюцца дадзеныя вышэй семантычныя палі. Калі, напрыклад, у літаратурным дыскурсе семантычнае поле «Абстрактныя паняцці: з’явы, сітуацыі, падзеі» рэпрэзентавана адметна шырокай класіфікацыяй і складаецца з 14 мікракласаў, якія, у сваю чаргу, падзяляюцца на канкрэтызуючыя падгрупы, то ў кінадыскурсе яно ўключае ў сябе толькі 12 мікракласаў.

Варта адзначыць, што агульная дынаміка ўжывання слоў у цэлым захоўваецца, бо найбольшай колькасцю пазіцый як у літаратурным дыскурсе, так і ў кінадыскурсе рэпрэзентавана семантычнае поле «Дзеянне і дзейнасць» (263 і 110 пазіцый адпаведна). Адметныя адрозненні можна назіраць толькі ў апошнім макракласе «Словы, якія называюць непрацэсуальную прыкмету (прыслоўі і прэдыкатывы)». Так, у літаратурным дыскурсе найбольшая колькасць пазіцый рэпрэзентавана ў семантычным полі «Якасць», тым часам як у кінадыскурсе – у семантычным полі «Час», а найменшая – у літаратурным дыскурсе ў семантычным полі «Мэта», а ў кінадыскурсе – у двух семантычных палях: «Мэта» і «Сукупнасць».

ЛІТАРАТУРА

1. Арутюнова, Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Современная энцикл., 1990. – С. 136–137.
2. Дейк, Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.

3. Степанов, Ю. С. В трехмерном пространстве языка: семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Ю. С. Степанов ; отв. ред. В. П. Нерознак. – 2-е изд. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 336 с.
4. Lakoff, R. Talking Power: The Politics of Language / R. Lakoff. – N. Y. : Basic Books, 1990. – 336 p.
5. Богин, Г. И. Современная лингводидактика / Г. И. Богин. – Калинин : Калининский гос. ун-т, 1980. – 61 с.
6. Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
7. Карасик, В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – 2-е изд. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
8. Зарецкая, А. Н. Особенности реализации подтекста в кинодискурсе : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / А. Н. Зарецкая ; Челябинский гос. ун-т. – Челябинск, 2010. – 22 с.
9. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений : в 4 т. / под общ. ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН, 2002. – Т. 1 : Слова указующие (местоимения). Слова именующие : имена существительные (Все живое. Земля. Космос) / Н. Ю. Шведова [и др.]. – 2002. – 807 с.
10. Чурилина, Л. Н. Языковая личность в художественном тексте / Л. Н. Чурилина. – М. : Флинта : Наука, 2011. – 240 с.

The article presents the results of the analysis of the verbal-semantic level (according to Y. N. Karaulov) of language personality on the basis of the novel “Anna Karenina” by L. N. Tolstoy and its film version (1967). The analysis revealed similarities and differences in the main character’s lexicon in the literary and film discourses.

Поступила в редакцию 19.05.17